

IZIDOR KRŠNJAVI I »DNEVNIK« NJEGOVE BORBE ZA PROFESURU

Zakonskim člankom od 5. siječnja 1874. o ustrojstvu Sveučilišta u Zagrebu, na filozofsko-historijskom odjelu Filozofskog fakulteta nije bila predviđena katedra za povijest umjetnosti, tek su paragrafom 50 ustanovljene sporedne nauke koje slušatelji »ili neće nikako, ili će ih samo djelomice morati učiti«, a, među ostalim, u točki d) predviđene su pomoćne znanosti povijesti, s osobitim obzirom na domaću povijest i arheologiju. Ti će se predmeti predavati ili svake, ili barem svake druge ili treće godine. Paragraf 4 obrazlaže pak funkciju izvanrenog profesora koji će predavati sporedne predmete.¹ Iz takva ustrojstva proizašle su uglavnom sve prilike i neprilike oko osnivanja katedre i Kršnjavijeva imenovanja izvanrednim profesorom povijesti i klasične umjetničke arheologije, kako je to navedeno u rješenju o imenovanju od 21. studenoga 1877.

Nema sumnje da bi službeni dokumenti mogli pružiti podatke za povijest osnivanja i formiranja katedre, no o tome će potpunije i zanimljivije izvjestiti korespondencija Kršnjavi—Strossmayer—Rački (osobito Kršnjavijeva pisma),^{1a} koju bih nazvala »dnevnikom« osnivanja katedre, i koja, bez dotjerivanja i posebnih komentara, ako se imaju u vidu prilike te karakter korespondenata, daje prilično jasnu sliku o tome kako su se događaji zapravo odvijali. Dodati joj je već objavljena pisma Strossmayer—Rački, u redakciji Šišićevoj, i Kršnjavi—Mrazović, u redakciji Vladimire Tartaglia-Kelemen.² Ta su pisma prvorazredno svjedočanstvo ne samo o Kršnjavijevoj profesuri, nego i o svim ostalim kulturnim akcijama i zbivanjima u vrijeme njihova prijateljstva. Geslo biskupa Strossmayera »prosvjetom k slobodi« nije bilo, znamo, samo pusta riječ, nego su iza njega stajali obilni darovi. Tako je godine 1875. namijenio 14 tisuća forinti za izgradnju palače Akademije, u koju je želio smjestiti svoju, zemlji i gradu Zagrebu, poklonjenu zbirku slika. Kršnjavoga je Strossmayer izabrao³ za prvog kustosa buduće galerije, a uvjet da biskup svoju zbirku preseli u Zagreb, bilo je osnivanje katedre za povijest umjetnosti, jer bi po njegovu mišljenju »galerija bez katedre bila tek pukom taštinom«.

Izidor Kršnjavi je od 1866. do konačnog preseljenja u Zagreb, početkom 1878., putovao i boravio po Austriji, Njemačkoj i Italiji gdje je, uz studij povijesti umjetnosti, slikarstva i atelijski rad, upravo strasno proučavao arheologiju, kulturu, i muzeje i galerije tih zemalja.

Za njegove ambicije najznačajniji je bio boravak u Italiji, posebno u Rimu, gdje je drugovao s grupom naših mladih intelektualaca: Lackom Mra-

zovićem, Rikardom Jorgovanićem i Dušanom Koturom, zatim i s Hermanom Bolléom, a sobito su važni bili tamošnji njegovi razgovori sa Strossmayerom.

Godine 1869. piše iz Beča Račkome mladi i još skromni stipendist hrvatske vlade, pedantno zabilježivši i svoju podstanarsku adresu — Alsergrund, Sobieskygasse 23, I kat, posljednja vrata lijevo — i moli da mu Akademija materijalno pomogne kakvom narudžbom prema vlastitoj želji, jer eto, približuje se odlučan čas u njegovu životu o »kom rekao bih sva moja budućnost ovisi«. O novoj bi se godini, piše Kršnjavi, rado otputio u Rim i pošto se mnogo bavio estetikom umjetnosti, proputovao bi svu gornju i srednju Italiju i pogledao ono što je za arhitekturu, skulpturu i slikarstvo važno. Odmah samouvjerno upozorava da se ne da nekakvim nezgodama svratiti sa svoga puta, za koji misli da će ga dovesti cilju; radit će, obećava, svim silama da bude dobar estetik i umjetnik, a hoće li mu se ispuniti želja da u domovini uzmogne djelovati, ne ovisi o njemu. Pokazalo se ipak da je sve ovisilo o njegovoj upornosti, ali i o zalaganju i posredovanju Strossmayera i Račkog.

S Burckhardtovim *Ciceroneom* putuju tada evropski intelektualci da se poklone Italiji, pristižu umjetnici i znatiželjnici da u Rimu, Goetheovoj prijestolnici svijeta, potraže povijesna vrela na ruševinama foruma i hramova, pred grčkim i rimskim mramorovima u vatikanskim i kapitolinskim salama, da proniknu u duh antike i kršćanstva, koji je još tako čvrsto bio zastupan u programima škola, akademija i sveučilišta. Bio je to ujedno, moglo bi se reći, i otpor tradicionalnog duha imperiju industrije i tehnike, protuslovlje koje je razdiralo 19. stoljeće.

Godine 1876. piše Kršnjavi Strossmayeru: »...U Rimu sam bio toli sretan i zadovoljan, a grad je toli divan, toli pun uspomena, umjetnina, u njemu stekoh valjanih prijatelja, a u Vašoj preuzvišenosti zaštitnika, kako da taj grad ostavim bez žalosti? Čovječji život nije bogat i obilan srećom i tko zna hoće li mi drugdje znati dati toliko sreće kao u Rimu. Čovjek rado sve na svoju osobu proteže, svari sudi u odnošaju u kojemu su sa osobom mu, tako i ja. Rim je meni grad sreće i grad umjetnosti, a srcu mi prirastao kao da sam se u njemu rodio.« Zašto držim da je i ovom prilikom potrebno spomenuti rimske susrete? Bez obzira na to što će antika i talijanska renesansa biti dio nastavnog programa naše katedre, a njegov autor Kršnjavi pomno je tu umjetnost i kulturu proučio na samom izvoru, ipak treba reći da se kod kuće zacijelo ne bi mogao s onakvim oduševljenjem stvarati program kulturnog podizanja zemlje kako su ga u svojim razgovorima zamišljali naši rimski bespriti; osim stvarnih političkih neprilika, prepreka su bile i osobne nesklonosti, obeshrabrujuća neimaština ili škrtost u potpomaganju kulturnih akcija, ravnodušnost većine mjerodavnih i bogatih, sporost u odlukama Rački i Strossmayer poznavali su dobro situaciju. No, ponekad se vedrijim činilo hrvatsko obzorje gledano iz Beča, Weidlinga, Münchena ili Siene, a veličanstvenost Rima pružala je nadahnuća i zaštitu od domaćeg maglovitog podneblja.

U tim rimskim, pa i bečkim susretima sa Strossmayerom, i preko pisama s njim i Račkim, te u drugovanju s Mrazovićem, nastao je Kršnjavijev

J. J. Strossmayer

U znak iskrenoga prijateljstva
po svoje slovanja Strossmayer
B. J. 1866

Josip Juraj Strossmayer

patriotski program, koji bismo mogli nazvati »Kako nam se domovina obogati«, prema jednom njegovom članku pisanom u Sorrentu, a objavljenom u Vijencu 1874. Tu on predlaže osnivanje katedre za praktičnu estetiku tj. nauku o povijesti i stilovima umjetnosti i umjetničkog obrta pod dojmom praktičnog i teoretskog rada Gottfrieda Sempera, zatim obrtne škole i umjetničkog društva koje bi se moglo organizirati radi oživljavanja našeg umjetničkog obrta.⁴ U takvim akcijama on vidi i kulturnu i materijalnu korist. Program podizanja kulturnih institucija temeljen na ekonomskom prosperitetu dokumentira i Strossmayerov članak »Misli o naših prosvjetnih zavodih« iz god. 1877.⁵

Tu bismo se morali zaustaviti u nizanju lijepih slika što nam pred očuju slijed tih znamenitih razgovora i odluka, i vratiti se domaćim nedaćama, no pritom se odmah pojavljuje problem ocjene tog razdoblja, to jest ljudi i događaja što bijahu u neposrednoj vezi s osnivanjem katedre ili drugih kulturnih institucija. Kako, dakle, uspostaviti pravu relaciju spram sredine koja se počesto pokazivaše zaista prilično nehajnom, i izbjeći preoštar sud koji bi se možda temeljio samo na temperamentu i ponašanju nekolicine ljudi što su se, osim toga, svojim pogledima ponešto razlikovali od prosječne razine naših intelektualnih krugova. I dalje: može li se nesigurnost i tromost duha tumačiti samo političkom nesigurnošću, ili pak treba povjerovati Strossmayeru kada 8. ožujka 1878. piše Kršnjavome: »Vaš položaj u Zagrebu biti će dakako težak, neka mi Bog oprost, ali mi se čini da je našem zlu krivo nehajstvo, neznanje i zavist.«⁶

O odnosu Kršnjavi—Rački—Strossmayer treba reći da su biskup i kanonik našli u Kršnjaviju pogodna čovjeka, koji će znati da nevjerojatno ambiciozno sudjeluje u njihovim nastojanjima. Što im je kasnije politički izmakao iz ruku, bilo je to u onom trenutku korisno, trijezno i temeljeno na tvrdoglavim činjenicama političkog stjecaja oklnosti.⁷

Kršnjavijeva pisma otkrivaju još jedan zanimljiv podatak, i to o samom Kršnjavome i njegovu načinu djelovanja, njegovu karakteru i izvanrednoj pronicljivosti u poznavanju ljudi: on zna kako treba pisati biskupu, a kako kanoniku i predsjedniku Akademije Račkome. Taj svoj inteligentan odnos spram ljudi i situacija, temeljen na sposobnostima kojih je bio svjestan, briljantno će razvijati tijekom cijelog svog radnog vijeka.

Strossmayer je odmah, povodom svoje darovnice, razgovarao, 1875., s banom Mažuranićem o katedri i Kršnjavijevu imenovanju profesorom estetike. Svi su, kao i on, bili uvjereni u Kršnjavijeve sposobnosti. Biskup je bio primljen s ushitom. »Gdje sam ja u kolu naših prijatelja tu se odmah rađaju misli i nakane« napisao je 29. ožujka.⁸

Franjo Marković⁹ predlaže da Kršnjavi preuzme estetiku ili povijest umjetnosti. No još zadugo sve je ostalo na obećanjima, zato možda i s pravom misli Rački da »naši ljudi rado primaju umotvorine, ako jim biskup daruje. Ali za umjetnost ne imaju smisla.«¹⁰ Filozofski fakultet nije u načelu protivan Kršnjavijevu imenovanju, ali prednost treba dati prirodoslovno-matematičkom odjelu, što je pak bilo, zbog velikog napretka prirodoslovnih

i uopće egzaktnih znanosti, a sa stajališta korisnosti, suvremeno i razumljivo. Ipak će Kršnjavi kasnije u svom nastupnom predavanju između ostalog reći: »Filologija bez arheologije, povijest bez povijesti umjetnosti isto bi tako 'bolesne' bile kao što bi se cijela znanost 'bolesnom' nazvati morala kad bi se na primjer prirodoslovlju veće znamenje pripisivalo nego li filologiji i povijesti.«

Kršnjavi ne uvažava nikakve razloge i potrebe i drži da profesorska opozicija nije samo protiv njegove osobe, nego i protiv katedre, jer profesori nisu za vrijeme školovanja proširili svoje horizonte; a opet, kad bi sad odustao, uvjeren je, podigla bi se silna graja kako se iznevjerio domovini.

Strossmayer je dinamičan po temperamentu, a kad želi nešto postići, uporan je, silovit i radi strasno, brz je na osudi, prava suprotnost Mažuranićevoj opreznosti. Takvog ga tada Kršnjavi i treba, te je tako lajtmotiv u njihovim pismima neodlučnost, mlitavist i lijenost vlade i Sveučilišta. Skeptični i staloženiji Rački se pak pita »nismo li prerano probudili narod u svojoj patriotskoj zanešenosti, a narod još uvijek slatko drijema i u sadašnjem razvoju nema za druge kulturne tekovine uopće smisla«.

Kršnjavi priprema svoj rad o Tiepolu za tisak kao supstrat imenovanja.¹¹ Mjerodavni, međutim, drže da je odviše popularno pisan, a on razljućen, obećava da će »svojim budućim gospodi drugovima napisati neku suhoparnu znanstvenu radnju da će im suze iz oka vrcati od zijevanja«. Postavit će se — piše Račkome — na filozofske štake, pa napisati čisto teoretsko-estetičku raspravu. I tu je on već onakav kakvog ga prepoznajemo i u kasnijim radovima i kritikama. Praktičan po naravi i zahtjevu vremena, nije pripravan da se previše bavi nekim maglenim jezičnim i pseudofilozofskim nadmudrivanjem, uvijek je jasan, jednostavan, čitljiv i duhovit, bez obzira na to o čemu piše, kakvo mu je gledište i s kakvog stajališta polazi. Ipak razmišlja ne bi li umjesto Tiepola obradio Medulića, ili pak načinio usporedbu Herbartove i Schopenhauerove estetike ili pisao o odnosu povijesti umjetnosti i arheologije, jer drži da se i u tom pogledu mora legitimirati. No, sve te projekte privremeno napušta i 12. prosinca 1875. piše Račkome: »Svukao sam opet pisca... te ću se isključivo slikarstvom baviti. Umjesto arheologijske rasprave izložiti ću u Zagrebu sliku iz pompejanskog života u kojoj sam sve do posljednje sitnice strogo arheologično istinito naslikao...«

Rački nastoji da u Zagrebu postupno pripravlja teren. Ponekad sumnja u uspjeh, pa piše da se već i za Sveučilište pribojava: »Što sam upravo ja toliko silio da se već onda podigne sveučilište jest uzrok, jer sam bio uvjeren, a i sada jesam, da ne bi nam bilo laglje ustrojiti sveučilište ni poslije 50 godina.«¹²

Početkom 1876. stiže dopis od vlade u kojemu nude Kršnjavome izvanrednu profesuru. On je ozlojeđen i nije mu jasna razlika između redovnog i izvanrednog profesora. Ipak bi pristao, ako je u pitanju samo plaća. Piše Račkome: »U tom slučaju bi se pogoditi moglo pošto meni nije do novca već samo do pozicije stalo u kojoj mislim da bi uspješnije djelovati mogao nego

da me učine petim točkom na kolih...« Ako je do štedljivosti, predlaže neka ga imenuju profesorom s istim pravom i djelokrugom kao i ostale, a nek mu dadu plaću izvanrednog profesora. Za ekvivalent neka mu se povremeno dade dopust, jer njegova struka zahtijeva putovanja i muzejske studije. »Ako nije štednja razlogom već što me smatraju nekim suvišnim ornamentom — tad nek ih Bog blagoslovi u njihovu djelovanju, zajedno djelovati nećemo.« On, međutim, još ne poznaje vlast birokracije i zakonskih prepreka. Prilično neosjetljiv za birokratsku ukočenost ostao je i dalje, te je kasnije, kao ministar prosvjete, znao biti vrlo elastičan i dovitljiv kad se radilo o tome da nabavi potreban novac za kakvu kulturnu i prosvjetnu akciju. Rački mu tumači zakon o ustrojstvu Sveučilišta, drži da se bez zakonske promjene ne može postići redovna katedra za povijest umjetnosti i arheologiju. Tješi Kršnjavoga da se ne radi o novcu, niti o sumnji u njegove sposobnosti. Redovni i izvanredni profesori značenjem su jednaki, razlika je između njih bitna u tome što izvanredni profesori ne mogu obnašati akademijske časti. Još dodaje da je plaća izvanrednog profesora 1400 forinti — »ako Vam je indi volja pristupiti u borbu, ne oklijevajte. Da niste Hrvat opisao bih Vam tu borbu.«¹³ Kršnjavi je ipak uvjeren da je vlada *simpliciter* protiv njega, ali da nema dovoljno energije da opet jednom biskupa udari u lice, pa pita Račkoga za savjet ne bi li bilo možda uputno da banu pokloni *ad captandam benevolentiam* dvije svoje slike.¹⁴

Kako za prvo vrijeme ni plaća nije dolazila u obzir, Kršnjavi je, po Strossmayerovu savjetu, pristao da radi besplatno; jer, piše mu biskup: »takvo je stanje zemlje naše i naroda našeg da mu moramo služiti zatajujuć sebe i žrtvujuć se općem dobru.«¹⁵ I taj je savjet Kršnjavi zapamtio, te bismo mogli reći, premda bi to u njegovu slučaju moglo zvučati i pretjerano, da je i u političkom pogledu sebe kasnije često zatajio žrtvujući se tome općem dobru. Prilike kod kuće ne idu na ruku Kršnjavijevoj i Strossmayerovoj nestrpljivosti. Bosansko-hercegovački ustanak 1875/76. izaziva veliku političku krizu i nadu u rješenje slavenskog pitanja. To daje priliku Kršnjavome da ironizira svoje imenovanje, nazivajući ga »istočnim pitanjem«. Rusija u travnju 1877. objavljuje rat Turskoj. Oko Plevne i Šipke vode se žestoke borbe sve do kraja 1877. U Zagrebu su duhovi uzbuđeni strahom pred ratom. Kome je tada bilo do toga da definitivno riješi Kršnjavijevo »istočno pitanje«!

Konačno mu Mrazović javlja u München da je 21. studenoga imenovan izvanrednim profesorom. Dekret je u Budimpešti potpisao kralj mađarski Franjo Josip I, a ministar za Hrvatsku u Budimpešti Koloman Bedeković i ban hrvatski Ivan Mažuranić na njemačkom su jeziku potvrdili da je doktor filozofije i umjetnički slikar Izidor Kršnjavi imenovan izvanrednim profesorom povijesti umjetnosti i klasične umjetničke arheologije, te da je pristao da predbježno radi bez beriva s obzirom na financijalne prilike u zemlji.¹⁶

Kršnjavi po Račkijevu savjetu namjerava u drugom semestru početi s predavanjima, ali ne nada se da će imati mnogo slušatelja, »ako ih bude dvojica to će se moje nade ispuniti«. Rački i Strossmayer žele da se i klericima, kao budućim čuvarima orkvenog blaga, također drže predavanja iz povijesti crkvene umjetnosti, ali je i zbog toga bilo potrebno održati bezbroj preliminarnih razgovora.

Kršnjavi se sa žarom priprema na posao, iako ga Rački upozorava da valjda zna da velik dio profesorskog zbora nije osvjedočen o potrebi tog studija, te je zbor preporučio osnivanje katedre samo pod biskupovim pritiskom.¹⁷

Kršnjavi stvara nacrt za prvu malu biblioteku naše katedre. Ispisuje i šalje Strossmayeru puna dva arka naslova, ali, na žalost, taj se popis nije sačuvao; no, može se iz ostalih pisama barem djelomično rekonstruirati. Strossmayer mu obećava pomoć u novcu i u knjigama iz svoje biblioteke, koje će dati u vlasništvo Akademiji, a Kršnjaviju na uporabu. Predlaže ove autore: Luigi Lanza, *Storia pittorica d'Italia*, 1809., zatim Vasarijeve *Vite* u novim izdanjima LeMonniera (1846—1857) i Milaneseja, (1878. do 1885.), te Pietra Selvatica *Scritti d'arte (pittura, architettura, arti in genere)*, 1859. Drži da bi ovo posljednje osobito koristilo, jer su prema tom djelu držana predavanja »mladeži artističkoj u Mlecima«.¹⁸ Kršnjavi, međutim, ima već svoju koncepciju¹⁹ i za početak su mu najpotrebniji: J. Labarte, *Histoire des arts industriels* i E. E. Viollet Le Duc, *Dictionnaire de l'architecture* i *Dictionnaire du mobilier français*, zatim J. A. Crowe i G. B. Cavalcaselle, *Geschichte der italienische Malerei*, te Vasari. Moli još fotografije, bakropise, oleografije Društva Arundel.²⁰ Piše biskupu da ne mora posebno kupovati Viollet Le Duca ako mu on posudi svojega, jer »za cijelu bi domovinu u jednom exemplaru dovoljan bio«. Za usporedbu: Labarte je stajao 400 forinti, Viollet Le Duc 200, *Revue archeologique*, koju Kršnjavi također treba, 500 forinti; a trosobni svoj stan plaćao je 400 for. (godišnje ili polugodišnje, kako su se tada sklapali ugovori o najmu), a od vlade je umjesto plaće primao potporu od 100 for. Srećom, bio je »dost bogato oženjen« (Strossmayer Račkomu), pa je mogao i sam, kako je obećao, nabaviti koju knjigu. Ne mislim da su ove usporedbe i podaci o cijenama (Kršnjavi ih navodi u pismima) tek nekakav zabavan dodatak, nego naprotiv, pridonose da se vidi kako nikakvom potporom iz državnog budžeta nije bila osigurana praktična strana rada, to jest potreban knjižni (skupi!) i slikovni materijal, nego samo individualnom, privatnom pomoći. Slično se dogodilo i s Muzejom za umjetnost i obrt i Obrtnom školom, koji su osnovani zalaganjem Društva umjetnosti, što znači u najvećoj mjeri zalaganjem Kršnjavoga. O tome mu je Rački i pisao: »Ja bih sada želio... da Vi dođete ovamo te budite nješto na Sveučilištu, nješto u krugovih inteligentnijih. Umjetničko društvo dalo bi se stvoriti u toliko, da članovi novac doprinose. Ali sve ostalo spalo bi na Vaša leđa.«

Kršnjavi se priprema da predaje »Oblike tvorne umjetnosti«, to jest stilistiku i tehnologiju, kao uvod u arheologiju i povijest umjetnosti. Misli da će imati pet sigurnih učenika. Za početak, kaže, dosta, a nakon uvodnog predavanja došlo je više od pedeset studenata, kojima baš izravno i ne treba povijest umjetnosti za budući njihov stališ — kako im se pri prvom susretu obratio.²¹ U lipnju ih je već šezdeset i trojica, ogroman broj, jer u Beču jedva toliko sluša Eitelberga.

Uvodno predavanje održao je 11. ožujka 1878. U tisku je objavljeno pod naslovom »Znamenovanje poviesti i arheologije umjetnosti«. Uz to je dodana »Osnova za predavanja ob 'oblikoslovlju umjetnosti'«.

Prvo predavanje klericima IV semestra održano je u Sjemeništu 30. travnja. Objavljeno je pod naslovom »Povijest crkvene umjetnosti« u br. 18. Katoličkog lista. Kolegij je bio namijenjen svećenicima kao čuvarima crkvenih umjetničkih spomenika, ali i kao praktična uputa za poznavanje i odabiranje novih, crkvi potrebnih predmeta.

Tijekom godine predavao je u samostanu milosrdnica o tekstilnoj umjetnosti, zatim na Preparandiji i Višoj djevojačkoj školi, a o građevnom obrtu u Djetićkom društvu.

Iz svega, dakle, vidimo opširan program, koji je, zajedno s budućim Društvom umjetnosti i njegovim izložbama, trebalo, kako je rekao Strossmayer, da »probudi ukus u našem svijetu«. Ipak, uza sav uspjeh, činilo se Kršnjavome nedostojnim već godinama prosjačiti zasluženi hljeb.

U Beogradu je tada na Velikoj školi osnovana katedra za arheologiju, te su se tako, tražeći profesora, obratili 1879. Račkome za savjet. On pomišlja na Kršnjavija zbog njegove neriješene situacije, a i Kršnjavi u prvi mah vidi neki izlaz u takvu razrješenju i pretpostavlja da bi u Beogradu imao veći utjecaj i širi djelokrug; ipak, ne bi rado otišao iz Zagreba, gdje se još uvijek nada, uvjeren u svoju vrsnoću, da će postići što se bez njega ne bi moglo učiniti. Račkome, koji također nije siguran u prikladnost takva rješenja, odgovara da je mizerija njegova položaja doduše tolika, da ne bi bilo čudo kada bi objeručke prihvatio eventualni poziv, ali, dosljedan sebi, mudro mu sugerira ne bi li se na »fin i diplomatičan način kreiranje profesure za arheologiju u Beogradu dalo upotrijebiti u ime presije na slavnu našu pospanu vladu... kada biste primjerice rekli da ćete mene za to mjesto preporučiti, ako mi ne dadu plaću koja me ide, da mene svojim otezanjem sile na odlazak. Dakako da bi tu presiju valjalo vrlo oprezno vršiti pošto uistinu ne kanim drugdje primiti mjesto.« Ipak je pomišljao tada i na Beč, na ponuđeno mu mjesto Eitelbergerova asistenta, ili da se natječe za kustosa Akademijine galerije.²² Uvjeren je da ipak ne treba popustiti, jer će tako barem pripremiti teren za sretnije nasljednike.

Konačno je god. 1881. dobio plaću izvanrednog profesora, a istom 1897., nakon što je završio karijeru kao predstojnik Odjela za bogoštovlje i nastavu, postao je redoviti profesor povijesti umjetnosti i kulture.²³

Jednom kasnije, napisao je Račkome: »Ja se držim Shakespearove: čuvaj se borbe, ali kada ju ne možeš izbjeći, vodi je tako, da onaj žali koji je započeo.«²⁴ Možda su njegovi suvremenici kadgod i požalili što im je on bio protivnikom; ali upravo zato što je bio takav, izborio je svoju profesuru, a materijalnu stranu njegove borbe treba staviti u drugi red, jer zahtijevao je to tek kao podršku priznanju svog društvenog položaja.

U nastupnom predavanju Kršnjavi je izložio estetičke principe, koje će primijeniti u promatranju umjetničkog djela. Ukratko je prikazao formalizam J. F. Herbarta kao realistički, i tada jedini mogući pristup promatranju pojavnog svijeta. Njegovu filozofiju realizma smatra razboritom, te će estetiku tog sistema uvažiti i učiniti je podlogom istraživanju lijepog. Po Herbartu se uzroci estetičkog djelovanja nalaze samo u razmjerima (*im Spiel der*

Verhältnisse), pa će prema tome estetičar uzeti u obzir samo oblik i potražiti ona razmjerja koja u duši pobuđuju stalni osjećaj »milote«. Iz skupa tih razmjerja odabrat će ona koja imaju sveopću estetičku vrijednost, a to su tada temeljni estetički oblici. Formalnu estetiku primjenjivat će ipak s oprezom i kontrolom. *Oblikoslovlje umjetnosti* je s estetikom u najtješnijoj vezi, ali će se povijest umjetnosti morati odijeliti od estetike utoliko, što mora uvažiti i najprimitivnije pokušaje stvaranja lijepih oblika. Povijest i arheologija umjetnosti, kaže dalje Kršnjavi, posebne su znanosti, ali srodne povijesti i filologiji, a sa estetikom su »najbolji prijatelji«. Estetičar se ne obazire ni na sadržaj, ni na materijal, dok je arheologu i povjesničaru umjetnosti sadržaj veoma važan. »Tko umjetninu potpuno shvati i razumjeti hoće, taj mora ne samo biti na čistu o apsolutnoj estetičnoj vrijednosti njezinoj, već mora znati kako je umjetnina nikla iz umjetnikova individualiteta uz upliv tvorevine i tehnike njena izrađivanja, i uz upliv predstavljenoga predmeta«. Umjetnički individualitet razvija se uvijek i svagdje pod uplivom vanjskih događaja. »Poznavanju individualiteta koji je ogledalo svoje dobe«, pomoći će povijest, poznavanju stila praktična estetika, poznavanju sadržaja filološka metoda, jer se bavi činjenicama, provjerava izvore, koji su jednako važni u povijesti, kao i u povijesti umjetnosti.²⁵

Ne treba posebno naglašavati da je tada u nas već poznat Taine, a Kršnjavi donekle slijedi i izlaganja Karla Schnaasea o umjetnikovoj individualnosti i utjecaju pojavnoga svijeta na stvaranje; Schnaaseovo je djelo »*Geschichte der bildenden Künste*« imao na popisu potrebnih priručnika.²⁶

»Osnovu za predavanje 'ob oblikoslovlju umjetnosti'« Kršnjavi je sastavio »protražujući narav stvari iz kojih su umjetnine načinjene« i iznalazeći oblike »na tvarnu umjetnost upravljene estetike«. Iako su nam iz »Osnove« poznate samo natuknice, nije teško u koncepciji prepoznati teoriju Gottfrieda Sempra o genezi stila i oblika u arhitekturi i primijenjenim umjetnostima i njihovoj međusobnoj ovisnosti. I inače se u nekim Kršnjavijevim člancima može zapaziti Semperov utjecaj;²⁷ njegova je teorija, iako osebujna, metodološki izravno pripadala znanstveno-pozitivističkoj orijentaciji tog vremena.

No, mora se odmah reći da Semper »ne visi u zraku«, nije receptiran tek kao zanimljivost evropske literature, nego je naprotiv, Kršnjaviju bio potreban ne samo na katedri, nego i u njegovoj ostaloj praksi. Teme, kako ih je bio predložio (a njih ću posebno citirati), i cijela koncepcija »Osnove«, kao uvoda u predavanje povijesti umjetnosti, stoje u vezi sa zbivanjima u kojima je tada sudjelovao, bilo kao inicijator ili kao sudionik (ne samo posrednik), bili su to veliki, i za nas osobito važni kulturni i graditeljski projekti. Nije pretjerano ni neumjesno o tome vremenu govoriti kao o trenutku, ako se uvaži, a moraju se uvažiti, političke i društvene prilike. Jer, radilo se zapravo nepunih šest godina: toliko je trebalo da ideje postanu čvrst oblik. Što je pak do prvog kamena trebalo dosta vremena, a ne tek nekoliko trenutaka, već je stvar politike i otpora što su zajedno s tom politikom rasli. Da se prisjetimo: 1878. osnovana je katedra i predložene osnove za restauraciju katedrale, 1879. počelo je s radom Društvo umjetnosti, 1880. završena je zgrada Akademije i osnovan Muzej za umjetnost i obrt, 1882. osnovana je Obrtna škola (za prvo vrijeme s odsjekom za građevni obrt), 1884. otvorena je

Strossmayerova galerija. Dodati je još restauraciju crkve sv. Marka u Zagrebu i gradnju katedrale u Đakovu. Bio je to veliki uvod u Kršnjavijeve poslove ministra za kulturu i prosvjetu. Istodobno su nastale uvodne teme za predavanja na katedri i koncepcija Društva umjetnosti, također Kršnjavijeva djela (»kakvog-takvog poticala za umjetnost« — kako ga u početku naziva). Oba programa bijahu podređena istoj, prema potrebi modificiranoj temi, a cilj im je bio uspostaviti živ dodir šireg kruga publike s umjetnošću, najprije pomoću umjetničkog obrta, propagiranjem u Društvu umjetnosti, a onda na višoj, stručnoj razini usmjeriti buduće povjesničare umjetnosti; no i tu je program, u početku prilagođen širem krugu budućih nastavnika i svećenika.

Koliko su slikarska djela Strossmayerove galerije bila određena da budu temeljem za studij povijesti umjetnosti, toliko treba uzeti u obzir i već spomenute građevne i restauratorske radove. Arhitektura i umjetnički obrt, upravo primijenjeni u arhitekturi, bili su u središtu interesa, što treba posebno istaknuti. Osnova za predavanja nije, dakle, bila koncipirana kao uvod u upoznavanje i proučavanje opće povijesti umjetnosti neovisno od naših zbivanja, nego je, naprotiv, s njima praktično povezana preko mogućnosti zornih predavanja, bez obzira na to što se sadržaj i metode mogu tumačiti i Kršnjavijevim bečkim studijem, i njegovim poznavanjem znanstvene literature.

»Osnova« se sastoji od sedam poglavlja od kojih pet slijedi u uvodu Semperovo djelo *Der Stil in der technischen und tectonischen Künsten oder praktische Aesthetik. Ein Handbuch für Techniker, Künstler und Kunstfreunde*. (Prvo izd. 1860—1863, drugo 1878.)²⁸ Treba odmah reći da se »praktično« ima razumjeti kao spoj tehničkih i historijskih znanja, a tome je upravo Kršnjavi i težio u izlaganju o arhitekturi i primijenjenim umjetnostima.

Semperovo djelo poticajno je djelovalo na osnivanje umjetničko-obrtnih muzeja, a on sam i praktično radi na uređenju Kensington muzeja (Victoria and Albert) u Londonu.

Da bi Kršnjavijev sinopsis bio jasniji, pokušat ću opisati bit Semperovih teorija u najkraćem mogućem sažetku.

Semper istražuje tehničke umjetnosti (*Technische Künste, Kunstindustrie, l'art industriel*, umjetnički obrt) u njihovu odnosu spram arhitekture. Omogućuje nam upoznati duhovno ustrojstvo 19. stoljeća, i onu drugu stranu historicizma, istraživanje »rodoslovnog stabla« umjetnosti koje se razvija po metodi paralelno s prirodoznanstvenim istraživanjima. Povijest arhitekture je po Semperu ujedno i povijest tehničkih umjetnosti. Na istinitosti materijala (*Materialechtheit, Materialgerechtigkeit*) i njegovoj upotrebnosti počiva Semperovo estetičko prosuđivanje i određenje stila. No, materijal mu je samo polazište za stvaranje oblika, tehničko sredstvo, sam po sebi, strukturalno, nije mu zanimljiv. Djelo promatra u stilskopovijesnoj evoluciji, kao rezultat upotrebljenog materijala, oruđa i proizvodnog postupka, a oblik vidi u funkciji upotrebe. Principi stila u tehničkim umjetnostima već su prisutni u prvobitnoj primitivnoj tehnici i identični su s onima koji važe u arhitekturi; od postanka imaju već simbolično značenje u funkcionalnom i estetsko-

-formalnom smislu. Prirodni materijal i vidljiva konstrukcija u gradnji, neu-
mjetnički su i barbarski, potrebno ih je idealizirati posebnom obradom, da
bi mogli ući u »idealizirani ili nadmašeni svijet oblika«.

Sirovine, kojih vrste i svojstva pedantno popisuje i opisuje, promatra
kao pramaterijal (*Urstoff*), koji će kao agens djelovati pri preobrazbi u oblik
i konstrukciju (čvrste, plastične, šipkaste, sirovine mekog agregatnog stanja
itd, to jest vlakno-nit, drvo, kamen, metal itd) i prema njima određuje četiri
kategorije: 1) tekstilnu umjetnost, 2) keramičku umjetnost, 3) tektoniku (te-
sarstvo), 4) stereotomiju (zidarstvo). Kako je postanak oblika u arhitekturi
i tehničkim umjetnostima ovisan o materijalu i proizvodnom postupku to da-
lje slijedi da su osnovni elementi u tekstilnoj umjetnosti vrpca, šav i pletivo,
u keramici drška i podnožak, u metalotehnici zakiv i šipka, u arhitektonici
potporanj i greda. Iz njihove tehničke funkcije razvija se dekorativna. Orna-
ment je nusprodukt tehnike, igra linije poput pletiva ili tkanja.

Tekstilnoj umjetnosti pripada prvenstvo kao praumjetnosti (*Urkunst*),
jer sve ostale umjetnosti, i keramika također, svoje tipove i simbole uzimaju
iz tekstilne umjetnosti, dok se ona sama pokazuje samostalnom i svoje tipo-
ve nalazi u sebi samoj ili direktno u prirodi.

Kategorije se ne ograničuju na svoje osnovno značenje, proizvodni po-
stupak i upotrebu, nego su međusobno povezane u tehnici i primjeni. Keramika
ne znači samo glinenu posudu, nego uključuje cjelokupno posudarstvo, to
jest srodne radove u staklu, kamenu i metalu. Pripadaju joj razne vrste
opeka, terakota, glazirana opločenja zidova, podova i pokrova. Tektonika sa-
držuje, osim drvene krovne konstrukcije, i izradu namještaja, a u određenoj
je vezi i s kamenim gradnjama i sistemom metalnih konstrukcija, dakle,
spojena je s keramikom, tekstilnom umjetnošću i stereotomijom. Stereoto-
mija ne znači samo zidarstvo i zemljane radove, nego i mozaik, gliptiku, ra-
dove u drvu, bjelokosti, metalu. (Povezanost materijala i tehnika npr. u tu-
bularnoj konstrukciji: »*das textile Element stoffbietend, das tektonische form-
gebend*«; u konstrukciji rešetke: »*das tektonische Element stoffbietend, das
textile formgebend*«.)²⁹

Evo, kako je prema tome Kršnjavi rasporedio svoje teme:

I. O tekstilnoj umjetnosti.

*Ljepota pletiva obzirom na materijal i tehniku, stylistička znamenitost
ruba i okvira za arhitekturu, kojoj su se ovdje znameniti simboli i oblici raz-
vili. Niz sveza, pokrovac, šav. Čipke, gobleni, odjeća. Koža, lan, pamuk, vuna,
svila, kaučuk. Nit, vrpce, čvor, petlja, pletivo, vezivo, tkanine, bojadisanje.*

II. O posudarstvu (keramika).

*1. Načela ljepota u raznih oblicih lončarstva. 2. Rrazredba raznih po-
suda. 3. Razmjerje čestih posude među sobom u pogledu porabe i iz tog po-
stavši oblici. 4. Upliv materijala na razne forme lončarstva. 5. Grčka keramika.*

6. Majolika, fayence. 7. Fayence fine, Palissy, Henri II. fayence, mezza majolika. 8. Bojadisanje pod laštilom, laštilom, nad laštilom, pozlaćivanje. 9. Kamenština (Steingut, grès cérame). 10. Porcelan. 11. Staklarstvo.

III. O metallotehnici.

1. Opća načela, razne vrsti uporabe kova za umjetnine. 2. Niello. 3. Savat (email). 4. Graviranje. 5. Tauširanje. 6. Zlatarstvo. Nakit (parure). 7. Ljevanje u midu (toreutika). 8. Umjetnine iz željeza, oružje, ključarstvo. 9. Ostale tehnike u kovu, damasciranje itd.

IV. O tektonici.

1. Samostalni razvoj tektonike prije sjedinjenja s arhitektonikom. 2. Okvir. 3. Rešetke, podpirači. 4. Pokućvo. 5. Tesarstvo, drvene kuće. 6. Strop.

V. O arhitektonici.

1. Stereotomija. Dva temeljna graditeljstva: konstrukcija i ljepota. 2. Tri dimenzije u graditeljstvu. Tlocrt, procr i nacrt. Punost, praznoća. 3. Razmjerja ljepote u graditeljstvu. 4. Promjene graditeljstva po klimi i materijalu, nepromjenljivost estetičkih načela. 5. Razmjerje nosećeg prem nošenom, razna nosila, stupovi, luk, balvani. 6. Grci. Razradba njihove arhitekture. 7. Dorski razred. 8. Jonski razred. 9. Korintski razred. 10. Variacije. 11. O položaju zgrade i razmjerju pram okolici. 12. O stylu, pregled i tumačenje svih vrsta arhitektonskih styla. 13. O vrtovih i uplovu arhitekture na način njihova sađenja.

VI. O kiparstvu.

1. Relief, obli kles (ronde-bosse). 2. Upliv materijala na zakone kiparstva. 3. Zakoni i razmjerja ljepote u kiparstvu. 4. Modelacija zemljom; prenašanje u sadar i mramor. 5. Modelacija voskom, prenašanje u mid, zlato, srebro. 6. Rezbarije u drvu i slonovoj kosti. 7. Upliv graditeljstva na kiparstvo. 8. Oblici i gibanje. 9. Draperija. 10. Tipična i naravna istina. 11. O bojah u kiparstvu. 12. O stylu u kiparstvu. 13. O gliptici (kameji). Vajarstvo. 14. O medaljah i novcu.

VII. O slikarstvu.

1. Načela slikarske ljepote. 2. O razdjelbi slika po predmetu. 3. Pomoćne znanosti slikarstva. 4. O nacrtu, tonu, natonu i sutoru. 5. O bojah. 6. O uplivu graditeljstva na slikarstvo. 7. O raznih tehnika slikanja, uljem, na staklu, na ljepu, mozaik, miniature, lak itd. Upliv tehnike na styl. 8. O bakrorezu, tehnička načela, styl. 9. O bakropisu, tehnička načela, styl. 10. Aquatinta, tehnička načela, styl. 11. O strugopisu (Schabmanier), tehnička načela, styl. 12. O drvorezu, tehnička načela, styl. 13. O litografiji.³⁰

Djela koja su još potrebna Kršnjavome, a spominje ih u pismima Strossmayeru:

Jules Labarte: *Histoire des arts industriels au moyen âge et à l'époque de la renaissance*. Drugo izd. 1878. To opširno trotomno djelo velikog folio-formata Labarte zahvaljuje mnogim specijaliziranim francuskim, njemačkim, talijanskim privatnim zbirkama što su početkom 19. stoljeća otvorile svoja vrata javnosti. Objelodanio je njihova najvažnija djela i vodio pri tome računa o prirodi materijala, namjeni i konvenciji u upotrebi ornamenta. Otkrio je ljepotu bizantske umjetnosti i rehabilitirao umjetnički obrt srednjeg vijeka i elegantnu produkciju renesanse, koji je bio potpuno zanemaren i neprepoznat kao nastavak antike otkud se pojavio pseudoklasicizma ampira.³¹

Karl Schnaase: *Geschichte der bildenden Künste*. Drugo izdanje 1865—1879. Pod utjecajem Hegelove estetike, utvrđuje dominantu religioznoga i duhovnog u umjetnosti, ali djelo ne ostavlja zatvoreno u njegove vlastite vrijednosti, nego duhovnom dodaje utjecaj tla, klime i običaja, što njemu znači temelj za povijesni prikaz općeg umjetničkog razvoja. Obradio je sa suradnicima umjetnost Indije, Egipta, Grčke, Rima, starokršćansku, bizantsku, karolinšku i islamsku umjetnost, zatim zapadnoevropsku do 15. stoljeća.

Joseph Archer Crowe i Giovanni Battista Cavalcaselle: *Geschichte der italienische Malerei* (orig. nasl. *New History of Painting in Italy*), njem. izd. 1869—1876, sv. I—VI. Djelo je kritički pristup Vasarijevom djelu *Vite*. Autori su odlični poznavaoi stila svakog umjetnika, pa su umjetničkim portretima dodali opširne komentare i bilješke.

Alexis François Rio: *De l'art chretiene*, prvo izd. 1836—1841, sv. I—IV, drugo izd. 1874. Idealistički pristup povijesti kršćanske umjetnosti, osobito je značajno poglavlje o Beatu Angelicu.³²

Eugène Emmanuel Viollet Le Duc: *Dictionnaire raisonné de l'architecture française du XI au XVI siècle*, 1854—1869, X sv. Sistematski obrađen traktat o arhitekturi, koji implicira i estetički pristup. Kao i kod Sempera, i ovdje je stil identičan s materijalom i rigoroznim funkcionalizmom;

isti: *Dictionnaire raisonné du mobilier française*, 1858—1875, VI sv.

Navedeni su samo autori koje, kako je već rečeno, Kršnjavi posebno spominje u pismima Strossmayeru. I tako manjkav popis pokazuje da su mu trebala djela enciklopedijskog formata, prožeta pedantnošću filološke metode primjerene znanstveno-istraživačkom duhu 19. stoljeća. Bez Sempera i Viollet Le Duca danas svakako više nije moguće baviti se prošlim vijekom, ali ni današnjim.

Kako se vidi iz »Osnove«, najavljene teme koje su većim svojim dijelom posvećene umjetničkom obrtu nalaze se u domeni Kršnjavijevog šireg javnog djelovanja, a teme namijenjene proučavanju likovnih tehnika upozoravaju da su njegovi slušatelji imali sreću da im profesorom bude i slikar; a osim toga, predstavljale su nužno predznanje za proučavanje djela u Strossmayerovoj galeriji.³³

Rekonstrukcija događaja oko osnivanja katedre uz pomoć pisama, činit će se, možda, samo donekle istinitom slikom, negdje između »privatnog« i »službenog«, ali kada se radi o Kršnjaviju, onda je svejedno uzimaju li se kao izvori njegovi prigodni napisi, kritike ili polemike. Rezultat bi mogao biti isti, jer mu nikada nije bilo ni na kraj pameti da iza djela sakrije svoju osobnost; naprotiv, čini se da je sebe upravo s uživanjem izlagao javnosti. A u tome je i dobar dio privlačnosti svake njegove pisane riječi. Stoga je ovaj prikaz samo djelomično prigodno slovo, i nije se moglo izbjeći da ne bude makar i skica za njegov portret. Isto je tako Kršnjavi i u svaki pot-hvat ulazi sa strašću, dovitljivošću i za suvremenike upravo dosadnom upor-nošću, te se može i opet reći da je ostavio obilje materijala za svoj portret.

Katedru, Muzej za umjetnost i obrt i Obrtnu školu (neodvojive od Društva umjetnosti) stvorio je uz pomoć Strossmayera i Račkoga, a dalje je radio sâm, i to u teškim kuenovskim vremenima. Ljubo Babić, koji se »nikada nije s njim slagao« napisao je 1930: »... Usudujem se reći na zgražanje svih onih, koji su mu ostali nepomirljivi protivnici i preko groba, da je ta velika figura defacto bila tragična pojava u našem javnom životu. Organizator bez pravih pomagača, inicijator bez sredstava i bez velikih mogućnosti, uza sve nemogućnosti kraj svoga vitaliteta uspio je da stvori rezultate, koji su više bili nego obični pionirski posao. I ti rezultati nisu samo od koristi njegovoj generaciji, već su ti rezultati Kršnjavijeva napora i te kako sve nas pomogli, a i pomoći će dapače i generacijama koje nadolaze.«³⁴

BILJEŠKE

1. Spomenica u povodu proslave 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu, 1969, knj. I, str. 350.

1a. *Kršnjavi Strossmayeru*: 1875 Rim 12/V, Weidling 31/V, 2/VIII, 15/VIII; 1876 Beč s. d. Siena 26/IV, Weidling 3/X; 1877 s. l. 18/I, Beč 25/II, 10/XI; München s. d. sign. XI A/43, s. d. s. l. sign. XI A/45, XI/62; 1878 Zagreb 28/I, 13/II, 16/III, 25/III, 3/IV, 4/V, 6/VI, 21/VII, 5/IX, München 1/XII, Zagreb 30/XII; 1880 Zagreb 1/VI, Beč 1/XII; 1881 s. l. 23/III.

Kršnjavi Račkome: 1869 Beč 8/XII; 1875 Weidling 8/VI, 2/VIII, Đakovo 9/X, Rim 12/XII; 1876 Rim 5/I, 28/II, Siena 26/IV, Weidling 25/VIII, Beč 17/XII; 1877 München 9/IV, 12/VI; 1879 s. l. 15/IX, München 25/IX; 1880 Weidling 25/VII. Pisma se nalaze u Historijskom arhivu JAZU.

2. Vladimira Tartaglia-Kelemen, Pisma Izidora Kršnjavoga 1874—1878. Radovi Arhiva JAZU, sv. II, 1973, str. 157—220.

3. Korespondencija Strossmayer—Rački, Zagreb 1929, knj. I, pisma br. 335, 358, 398; knj. II, pisma br. 415, 495. — Strossmayer drži da će Kršnjavi biti dobar profesor i kustos Galerije, ali o njemu kao slikaru nema dobro mišljenje. Kršnjavi je to znao pa mu 25. veljače 1877. piše iz Beča: »... Pokušaj sa oltarskom slikom (radi se o Madoni za crkvu sv. Marka) na kojoj radim odlučit će glede toga definitivno ako ne bude baš izvrsna (podv. K.) spalit ću ju, pa ograničiti se na slikanje zvijeri i mrtve prirode. Eventualna profesura biti će svakako glavna stvar!« Iste godine 10/XI: »... Pravo imate Preuzvišeni gospodine, kad ste strogi prema nam domaćim umjetnikom. — Vaš je sud svakomu od nas toliko vrijedan da nam je najoštrijim poticalom od lošijega na dobro, od dobrog na bolje, ali baš ta izvanredna važnost i vrijednost Vašega suda budi Vašoj Preuzvišenosti razlogom, da

ne budete prestrogi (podv. K.) jer kad Vi preuzvišeni gospodine, izgubite vjeru u znanje i umijeće kojega nas umjetnika, onda ga izgubi ponajprije i on sam a zatim i svekoliko općinstvo — iz darovita barem u jednom smjeru mladića, mogla bi lahko tim putem postati propalica...« Bila je to lekcija u najuljudnijem tonu.

4. Svakako i pod dojmom bečke izložbe 1873.

5. Obzor br. 290—294.

6. Sva pisma Račkoga i Strossmayera Kršnjavome čuvaju se u njegovoj osavštini u AH, kut. 4.

7. »U znanosti i politici neka vlada potpun realizam. Realni političar računat će i sa romantičnim porivima u ljudskoj duši, ali sam ne smije nikada sanjati« — pisao je 1902. u prikazu izložbe Društva umjetnosti (Nar. novine, br. 222). — Jednom kasnije dosta je precizno objasnio svoj stav: »Ja sam se puno srdio na politiku pobiranja »mrvica« što sa stola vlasti padaju, pa sam vazda zastupao mnijenje da stranka- koja ima uzroka podupirati kojega bana, mora sama uzeti vlast u ruke, pa makar vlast i u blatu ležala, jer samo tko vlast u ruci ima, može raditi oko ostvarenja političkih načela. Toga sam mnijenja i danas. Prst vlasti u politici više vrijedi nego lakat prava.« Otvoreno pismo »Mladoj Hrvatskoj«, 1911, br. 5, str. 146—147.

8. Strossmayer Kršnjavome 29/III 1875

9. Prvi profesor filozofije na zagrebačkom Sveučilištu (1874—1907), školski drug Kršnjavijev u zagrebačkoj Gimnaziji i na bečkom Sveučilištu gdje su zajedno slušali Roberta Zimmermanna i Rudolfa Eitelbergera.

10. Rački Kršnjavome 11/VII 1875.

11. Dvije radnje o umjetnosti, Zagreb 1876.

12. Rački Kršnjavome 11/VII 1875.

13. Isto.

14. Misli na »dvije male dobre slike koje su bile proljetos u Beču izložene«. Pismo iz Münchena 12/VI 1877. Navodim to kao eventualni putokaz za nadopunu Kršnjavijeva sudjelovanja na izložbama.

15. Bez datuma. Ostavština Kršnjavi AH, kut. 4.

16. Akvizicije: Kraljevski ministar hrvatsko-slavonsko-dalmatinski, 1877, svežanj 58, br. 1197—1977, AH.

17. Strossmayer Račkome 5/II 1878, Korespondencija... knj. II, pismo br. 515. — O biskupovoj »artističkoj biblioteci« također rekonstruiranoj prema pismima i objavljenim člancima vidi i: A. Schneider, Strossmayer i religiozno slikarstvo njemačkih nazarenaca. Rad JAZU, knj. 252, 1935.

19. U sukobu je sa Šimom Ljubićem zbog knjiga s područja arheologije i moli iz Münchena Strossmayera da intervenira.

20. Arundel Society for promoting the knowledge of art, osn. u Londonu 1845. Thomas Arundel. Objavljivali monografije, fotografije, gravire, kromolitografije prema djelima starih majstora. Zbirku Arundel klasičnih grčkih spomenika otkupio pol. stoljeća Britanski muzej.

21. Misli vjerojatno na učiteljske kandidate srednjih učilišta za koje će se prema § 51 Odsjeka II Zakonskog članka iz 1874. osnovati »sjemeništa za jeziko-slovn, poviestnu i pridodoslovn struku«. — Strossmayer mu piše 20/III 1878: »Drago mi je da Vam je prvo predavanje dobro pošlo za rukom. To mi se sa svih strana javlja. S vremenom kad se već dobro ukorijenite i izvještite dobro će biti zimi kadšto držati predavanja za gospoje. To je pravo polje za gospoje najprikladnije.«

22. Nakon prvog douševljenja, a zacijelo i nakon zadovoljenja znatiželje, interes za povijest umjetnosti časovito je popustio (kao što se to dogodilo i sa Društvom umjetnosti), pa Kršnjavi piše Strossmayeru 1. lipnja 1880: »Na Sveučilištu đaci tako su popustili u interesu za moju struku da jedan kolegij od 4 sata na tjedan ne mogu čitati, jer se nije upisao ni jedan (podv. K.) slušatelj, dočim drugo predavanje ne slušaju no trojica. Jedini vjerni i marljivi slušatelji su klerici. Plaće još uvijek nemam, evo već iza dvije i pol godine (...) Nije čudo kad tako čovjeka ustrpljivost mine, a Vaša mi preuzvišenost neće nadam se zamjeriti ako si drugdje potražio budem službu.«

23. Ban Khuen Héderváry smatrao je Kršnjavoga odgovornim za đачke demonstracije 1895. i zbog toga ga stavio u travnju iduće godine u mirovinu. Kršnjavi se tada bavio mišlju da ode u Bosnu, sukob s Khuenom bio bi mu preporuka kod Kállayja. Odustao je na savjet Vatroslava Jagića. Ostavština, koncepti pisama, kut. 9. AH.

24. Koncept pisma Račkome, Ostavština, kut. 4. AH.

25. Strossmayer naravno zastupa mišljenje o identitetu dobrote i ljepote, koje Kršnjavi također slijedi u predavanju bogoslovima (»etične ideje naime imaju i estetičnu stranu, s koje se razmatrati i obrazložiti mogu. Ta estetična strana etike dovodi etiku sa umjetnošću u dodir, tako da se tvrditi može, da je umjetnost i estetični odgoj znamenita poluga i etičnomu uzgoju.«), ali ima i svoje »neslužbeno« mišljenje, pa korigira biskupov estetički moralizam u njegovu pismu što ga je javno objavio u povodu početka rada Društva umjetnosti 1879. (Vidi: Ko- resp... Strossmayer-Rački, br. 561, 22/III 1879.) S vremenom i promjenom svekolikog mišljenja odriče se Herbarta. God. 1902. u kritici izložbe Društva umjetnosti (Nar. novine, br. 212): Znanost estetike opasna je, ako hoće da stvara vječne, uvijek vrijedne zakone ljepote. Estetski sud ne osniva se samo na prizvuku formalnih osjećaja, kako Herbart uči, nego ima dublje korijenje. Oblici umjetnine upravo su izravno izraz osjećanja, kao što je riječ izraz mišljenja.

Sva sila duševnog sadržaja, što je ispod praga naše spoznaje, sva sila čuvstava, mnoge pojave volje, sve to traži izražaj umjetninom... Ako zaum hoće da čuvstvo prikaže, mora ga zaodjenuti u ruho simbola...« U kritici Markovićeve knjige »Razvoj i sustav općenite estetike« 1903: »Moderna estetika uopće ne pita za oblik i sadržaj u smislu formalne estetike... treba zahtjev etičnosti izlučiti iz definicije ljepote...«

26. Poglavlje Das Schöne und Kunst, str. 1—58.

27. Npr. Vienac, 1882, br. 39, str. 625—628. Clanci u Viencu, 1874—1882.

28. Djelo je podijeljeno u dvije knjige: 1. *Die textile Kunst für sich betrachtet und in Beziehung zur Baukunst*. 2. *Keramik, Tektonik, Stereotomie, Metallotechnik für sich betrachtet und in Beziehung zur Baukunst*.

29. *Technische Ursprung der wichtigsten Grundformen. Typen und Symbole der Baukunst*, str. 10—11.

30. Obli kles-ronde bosse-puni reljef; naton suton-chirco scuro (prema D. Parčiću, V bilj. u Viencu 1874. br. 33, str. 517.), slikanje na lijepu-fresco; strugopis-Schabmanier-mezzotinto; savat (emalj) balkanski turcizam arapskog porijekla.

31. Nije suvišno na ovom mjestu citirati autorovu primjedbu u knj. I, pogl. II Bjelokost, karakterističnu za historicizam: Labarte piše o restauriranju srednjovjekovnih crkava i retabliranju enterijera (reljef, zidno slikarstvo, vitraj itd.) »... dans le style de l'époque où ces édifices ont été élèves, les petits tableaux d'ivoire doivent fournir aux sculpteurs et aux peintres d'utiles enseignements et des modèles dont il est bon qu'ils s'inspirent. Nous ne voulons pas dire qu'ils doivent imiter l'incorrection du dessin qu'on y rencontre souvent; mais en mariant aux idées de ces vieux temps l'habileté des écoles actuelles, ils arriveront à produire des oeuvres irréprochables au point de vue de la science du dessin et de l'archéologie.« (str. 151) O Baptiseriju Arijanaca u Cividaleu Labarte piše »da se ništa ružnije ni grublje ne može ni zamisliti« (pogl. I, str. 17—18). — Takve »korekture« imaju i kompleksnije značenje i može ih se, *mutatis mutandis*, proširiti i na svu ostalu umjetničku produkciju od cjeline do detalja (uključujući i arhitekturu i tzv. historijski roman). Ustrojstvo nove tvorevine nastale na podlozi slojevitog tehničko-historijsko-sociološkog kompleksa, zahtijeva onda oblike postavljene u drugačije odnose, te se više ne bi moglo govoriti o »totalnoj imitaciji« što treba izbaciti iz današnjeg vokabulara. Ako je (po Viollet Le Ducu) princip stila usko povezan s idealom jednog društva, onda se također moralo dogoditi da neki stilovi prošlosti nisu odgovarali idealu građanskog liberalnog društva, te nisu ni bili prihvaćeni.

32. Rio, »koji postaje u punom smislu riječi Strossmayerov vademecum« (A. Schneider, dj. n. u bilj. 18), Kršnjaviju je temelj za predavanja bogoslovima.

33. Iako ne pripada vremenu osnivanja katedre, nije možda suvišno dodati Kršnjavijev projekt za otvaranje seminara. Citirano prema konceptu, koji se nalazi u njegovoj ostavštini u AH, kut. 17.

Projekt instituta za povijest umjetnosti

Predmet: Osnutak sveučilišnoga instituta za povijest umjetnosti
Upućeno Odjelu za bogoštovlje i nastavu zemaljske vlade

Budući da se Sveučilišna biblioteka seli u novu zgradu bit će omogućeno uređenje nužnih sveučilišnih instituta.

Potpisani u svrhu osnutka instituta moli: 1) Da se već od sad ustupi seminaru Springerova biblioteka.* 2) Da se popuni knjigama Sveučilišna knjižnica. 3) [Da se odobri] 2000 Kr. za popunjenje stručne knjižnice. 4) [Da se odobri] 450 Kr. za nabavu 500 kom. diapozitiva (tal. renesansa). Dok se ne uredi institut mogla bi se u narednom zimskom semestru držati skioptikonska predavanja pomoću projekcionog aparata. 5) Đačka čitaonica za skioptikonska predavanja. Tim bi institut djelomično mogao započeti svoje djelovanje.

1. XII 1912.

Kršnjavi

Primljeno pod br. 22044.

Dokumentu je dodano:

Statut instituta za povijest umjetnosti
(određen u smislu § 51 Zakona od 5. I 1874.)

1. Svrha je instituta za povijest umjetnosti i kulture

a) da slušače mudroslovnog fakulteta uputi u samostalno znanstveno istraživanje povijesti umjetnosti i kulture. b) da slušačima sviju fakulteta poda priliku, da se upute u osnovne pojmove umjetnosti (njenih tehnika i stilova) i da svoje stečeno znanje praktički upotrebe pri određivanju stila i dobe pojedinog umjetničkog djela.

Predstojnik odjela jest sveučilišni profesor za povijest umjetnosti i kulture.

Vježbe: pismene radnje i zadatke ustanovi sporazumno predstojnik s učenicima seminara. Interpretacija izvora. Praktične vježbe u pomoćnim znanostima za povijest umjetnosti i kulturu.

34. Ljubo Babić: O problematičnosti, o gosp. Tiljku i mojem pregledu. Književnik, 3/1930, br. 3, str. 122—124.

---

* Za vrijeme svog ministროvanja Kršnjavi je nabavio dio bogate pringerove biblioteke u kojoj ima i rariteta i bibliofiskih izdanja i uvrstio ju u Sveučilišnu biblioteku. O seminaru vd J. K. Pogled na razvoj hrvatske umjetnost u moje doba.

Hrvatsko kolo, 1905, str. 271.

Olga Maruševski